

O'ZBEK TILIDA SOZ TURKUMLARI TASNIFI MASALALARI

Xidirova Zuhra Ruslan qizi
Toshkent shahar Mirzo Ulug'bek tumani
27- maktab Do' rmon yo'li /24

Mamarayimova Muhayyo Ulug'muratovna

ANNOTATSIYA

Maqolada so'z turkumlarining daslabki o'rganiish davri va uning rivojlanish bosqichlari, shuningdek o'zbek tilshunosligi, morfologiya va sintaksis bo'limlarining shakllanishiga oid tadqiqotlar tahlil qilngan. o'zbek tilida so'z turkumlari tasnifi masalalariga oid mavjud materiallar o'rganilib tegishli xulosa va tavsiyalar berilgan

Kalit so'zlar: Soz turkumlarai, morfologiya, sintaksis, tilshunoslik, gramatika

KIRISH

Antik davrning buyuk olimi Aristotelning «Poetika» (Poeziya san'ati haqida) asarida morfologiyaga oid ilk namunalar kuzatiladi. Asarning «Til va fikr» (XIX fasl), «Nutq bolaklari» (XX fasl), «Otlarning turlari» (XXI) kabi fasllari bevosita morfologiyaga oid qarashlarni oz ichiga oladi. Yana shuni ham qayd etish lozimki, eramizdan oldingi 170-90 yillarda Aleksandr maktabi vakillaridan bolmish Dionisiy Frakiyskiy qadimgi grek tili uchun sakkizta soz turkumini (ot, fel, sifatdosh, artikl, olmosh, komakchi, ravish, boglovchi) ajratib tahlil qilgan. Olimning soz turkumlarini ajratish boyicha qarashlari ozining aniqligi bilan ajralib turadi: «Ot turlanuvchi soz turkumi bolib, tana yoki narsa (telo-naprimer, kamen; вещь-naprimer, vosptanie) va umumiy hamda xususiyning ifodasidir: umumiy, masalan, odam, xususiy – masalan, Sokrat» 8 ta so'z turkumini qayd etish XVI-XVII asrlarda kuzatiladi (slavyan tillarida). Bu M.V.Lomonosovning mashhur «Rossiyskaya grammatika»siga ham oz tasirini korsatgan. Keyinroq sifatdosh sifat turkumi bilan almashtirilgan (Vostokov), undan keyin esa R.P.Pavskiy hamda F.I.Buslaev bu qatorga son turkumini alohida kiritadilar, XX asrda rus tilshunosligida soz turkumlari qatorida yuklamalar ham mustahkam orin egallab, bu tizim 10 ta turkumdan iborat tarzida qatiylashdi. L.L.Bulanin soz turkumlarini ajratish uchun mezonlarni (kriteriya) belgilashda malum tahlillardan song (morfologik va sintaktik birgalikda) semantik va grammatik asosni qayd etadi. Bunda soz turkumi manosi turli xil olimlar tomonidan turlicha terminlar bilan belgilanganligi qayd etilib («asosiy mano» A.M.Zemskiy; «umumiy, mavhum mano» A.I.Smarniskiy; «umumlashtirilgan mano» hozirgi zamon rus tili, 1964; «umumlashgan mavhumlashgan mano» A.V.Dudnikov; «leksik-grammatik mano» N.S.Valgina; «kategorial mano» grammatika 1970; «tasniflovchi mano» A.N.Tixonov; «grammatik mano» A.N.Gvozdev, Steblin Kamenskiy) kelinganligi, lekin bulardan hodisa mohiyatiga koproq «leksik mano» termini tanlanishi oz isbotini topdi. Shuningdek, tasniflashda morfologik va sintaktik mezonlar birlashtirilgani holda grammatik asos sifatida qayd etilishi ham togridir.

Umuman olganda soz turkumlariga jahondagi barcha tillarda turlicha munosabatda bolganligi hamda tilshunos olimlar ozlarning ilmiy qarashlarini bayon qilganligiga qisman guvoh boldik. Maqola davomida turkiy tillarda, jumladan, ozbek tilshunosligida ham soz turkumlariga bolgan ilmiy xususalardan bahramand bolamiz.

Tilshunoslik nuqtai nazaridan, kopinga tillarning grammatik qurilishida oxshashliklar borligini koramiz, lekin, ikkinchi tomondan, bir oilaga kiradigan tillarning orasida ham malum farqlar mavjud. Bunda oxshashlik nisbatan sintaksisda seziladi, farqlanish, nooxshashlik esa soz shakllarida kuchli hisoblanadi

Sh.Shoabdurahmonov, M.Asqarova, A.Xojiev, I.Rasulov, X.Doniyorovlar tomonidan nashr etilgan. Hozirgi ozbek arabiy tili darsligida soz turkumlarni 12 turga bolib mustaqil sozlarni - ot, sifat, son, olmosh, fel, ravish; yordamchi sozlarni komakchi, boglovchi, yuklama; bundan tashqari modal sozlar, undov va taqlid sozlar tarzida organganligini koramiz. Lekin ozbek tili grammatikasining praktikumi kitobida esa soz turkumlarni tortta katta gruppaga, turkumga ajratgan:

1. Mustaqil sozlar ot, sifat, son, olmosh, ravish.
2. Yordamchi sozlar komakchi, boglovchi, yuklama.
3. Undov va taqlid sozlar.
4. Modal sozlar.

A.Sodiqov, A.Abduazizov, M.Irisqulovlarning 1981 yilda chop etilgan Tilshunoslik kirish darsligida soz turkumlarni boshqa tillar ingliz, nemis va fransuz tillari bilan qiyoslagan holda organishga, mohiyatiga yanada chuqurroq etibor berishga qaratilgan.

Bunda soz turkumlarni ajratishning uchta qonuniyati borligini takidlaydi:

1. Soz turkumlarining kategorial belgilari.
2. Sozlarni turkumlarga ajratish prinsplari.
3. Turli tillar soz turkumlari.

Olimlar ham sozlarni turkumlarga ajratish uchun asos boladigan mezonlar, belgilar, asoslari 3 turga boldi:

1. Strukturalizm gacha bolgan davr.
2. Strukturalizm davri.
3. Strukturalizmdan keyingi davr.

Tilshunoslikda strukturalizm oqimi paydo bolgandan song 30- yillargacha soz turkumlarni uch asosiy belgisi orqali ajratgan:

1. Sozlarning leksik manosi.
2. Sozlarning morfologiya belgilari, yani sozning grammatik formasi.
3. Sozlarning gapdagi sintaktik vazifasi

XULOSA

Bir soz bilan aytganda jahon tilshunosligi taraqqiyotida til gramatikasi va morfologik xossalarini organish masalasi dolzarb bolib turibdi. Xususan ozbek tilining morfologik sathi va strukturasini organish masalasida ham koplav tadqiqotlar va izlanishlar hanuz davom etmoqda. Albatta asosiy qolib va tahliliy mexanizmlar sohaning salohiyatli olimlari tomonida yaratilgan. Ammo chuqur fundamental tadqiqotlarni olib borishning ehtiyoji hanuzgacha mavjud.

ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy. Asarlar. Toshkent, 1964. 14jild. B.116117.
2. Aristotel. Poetika, adabiyot va sanat nashriyoti. Toshkent, 1980. B. 3 149; 3947.
3. Буланин Л.Л. Трудные вопросы морфологии. –бу Москва: Просвещение, 1936. –С.8.

4. Doniyorov X, Sanaqulov U. Alisher Navoiy tilshunos olim. – Toshkent, 1990. – B.14–41.
5. Qayumiy H., Dolimov S. Grammatika //«Sarf» va «Nahv» . – Toshkent, 1933– 1934.
6. Qurbonova M.M. Абдурауф Фитрат ва ўзбек тилшунослиги. –Тошкент, 1997. –Б.4-41.